

1920 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАРСЫЛАСУ ҚОЗҒАЛЫСЫ (Батыс Қазақстан облысы мысалында)

Есқайрат Ерболатұлы Хайдаров*

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Қазақстан, Орал, **e-mail: esaka_78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5420-0118>**

***Автор-корреспондент**

e-mail: esaka_78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5420-0118>

Аннотация. Мақалада 1920 жылдардағы Батыс Қазақстан аумағындағы қарсыласу қозғалысы тарихы қарастырылады. 1920 жылдары кеңес өкіметі билікке бағынбағандардың көзін жоюмен айналысты, оларды бандылар, бандылық топтар деп атады. Шындығында олар өздерінің бостандықтары үшін күрескен еді. Боқай Сәбитов, Ерғали Аязбаев, Аманғали Кенжахметов және басқалары бостандық үшін күрескерлер деп есептеледі. 1920 жылдардағы Бөкей және Орал өңірлеріндегі кеңестік билік органдарының бандитизммен күресіне қатысты Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архивінен табылған тарихи құжаттарға талдау жасалады. Мақаланың негізгі мақсаты мен міндеттері 1920 жылдардағы Батыс Қазақстан аумағындағы кеңес өкіметіне қарсы бостандық үшін күрескен азаматтардың қиын өмір жолдары мен тағдырларын зерттей отырып, олардың әрекеттеріне қазіргі еліміздің идеологиялық саясаты тұрғысынан тарихи баға беру болып табылады. Ғылыми-ізденіс жұмысының нәтижесінде Кеңестердің Бөкей губерниялық/уездік атқару комитетінің, Кеңестердің Орал губерниялық атқару комитетіне қарасты қылмыстық іздестіру бөлімінің, ОГПУ-дың және басқа да құзырлы органдардың 1920 жылдардағы өңірдегі бандитизммен күрес жөніндегі архив құжаттары алғаш рет ғылыми айналымға енгізіліп отыр. Автор методологиялық тұрғыдан архив құжаттарын талдау, жүйелеу, баяндау және салыстырмалы-тарихи әдістерін кеңінен қолданады.

Түйін сөздер: бандитизм, Бөкей уезі, Орал губерниясы, ОГПУ, азаттық үшін күрес.

**ДВИЖЕНИЕ СОПРОТИВЛЕНИЯ В 1920-Х ГОДАХ
(на примере Западно-Казахстанской области)**

Хайдаров* Ескайрат Ербулатович

¹Кандидат исторических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, Казахстан, Уральск, e-mail: esaka_78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5420-0118>

***Автор-корреспондент**

e-mail: esaka_78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5420-0118>

Аннотация. В статье рассматривается история движения сопротивления в Западном Казахстане в 1920-е годы. Советское правительство в это время занималось ликвидацией тех, кто не подчинялся власти, называя их бандами и бандгруппами. Фактически они боролись за свою свободу. Бокай Сабитов, Ергали Аязбаев, Амангали Кенжахметов и другие считаются борцами за свободу. Анализ исторических документов, обнаруженных в Западно-Казахстанском областном государственном архиве, связанных с борьбой советской власти с бандитизмом в Букеевском и Уральском регионах в 1920-е годы. Основная цель и задачи настоящей статьи изучить судьбы граждан, боровшихся за свободу против советской власти на территории Западного Казахстана и дать историческую оценку их действиям с позиций идеологической политики нашей страны. В результате исследовательской работы впервые вводятся в научный оборот архивные документы по борьбе с бандитизмом в регионе в 1920-е годы Букеевского губернского/уездного исполкома, п/отдела уголовного розыска Уральского губернского исполкома, ОГПУ и др. С методологической точки зрения автор широко использует методы анализа, сортировки, группировки и исторического сравнения архивных документов.

Ключевые слова: бандитизм, Букеевский уезд, Уральская губерния, ОГПУ, борьба за свободу.

IRSTI 03.20

**RESISTANCE MOVEMENT IN THE 1920S
(in the example of West Kazakhstan region)**

Yeskairat Yerbulatovich Khaidarov*

¹Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer, West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan, Kazakhstan, Uralsk, e-mail: esaka_78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5420-0118>

***Corresponding author**

e-mail: esaka_78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5420-0118>

Annotation. The article examines the history of the resistance movement in Western Kazakhstan in the 1920s. In the 1920s, the Soviet government was engaged in the liquidation of those who did not obey the authorities, calling them gangs and bandit groups. In fact, they fought for their freedom. Bokai Sabitov, Yergali Ayazbaev, Amangali Kenjakhmetov and others are believed to be freedom fighters. An analysis of the historical documents found in the West Kazakhstan regional state archive related to the fight against banditry by the Soviet authorities in the Bokei and Ural regions in the 1920s. The main goal and tasks of the article are to study the difficult life paths and fates of citizens who fought for freedom against the Soviet government in the territory of Western Kazakhstan in the 1920s, and to give a historical assessment of their actions from the perspective of the ideological policy of our country. As a result of research work, archival documents on the fight against banditry in the region in the 1920s of the Bokei guberniya/uyezd executive committee of the Soviets, the criminal investigation department of the Ural guberniya executive committee of the Soviets, OGPU and other competent bodies are being put into scientific circulation for the first time. From a methodological point of view, the author widely uses methods of analysis, sorting, grouping and historical comparison of archive documents.

Keywords: banditry, Bokei uyezd, Ural guberniya, OGPU, struggle for freedom.

Кіріспе. Кеңес өкіметі қызыл қырғынмен билікке келгеннен кейін өзіне бағынбағандарды «банды» атандырып, ГПУ кейін ОГПУ атанған құзырлы органы арқылы жергілікті кеңестік атқарушы комитеттермен, милициямен бірге «бандитизм» деген желеумен күрес жүргізді. Ондағы мақсат кеңес билігіне мойынсұнбағандарды ұстап, аяусыз жазалау болды. Мұндай бағыттағы қатал саясат 1920-1930 жылдары Бөкей және Орал өңірлерінде де жүзеге асырылды. Бұл тұжырымға Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінен табылған тарихи құжаттардағы деректердің негізінде келіп отырмыз.

Архив құжаттарына зер салсақ, 1921-1922 жылдары Бөкей және Орал губернияларында шыныменде бандитизм кең етек жайғаны, ашаршылыққа байланысты жаппай тонаушылыққа ұласып, көпшілік сипатқа ие болғаны байқалады. Ақгвардияшылардан және қызыл армиядан қашқандардан

кұралған бандалық топтардың шапқыншылығынан селолық жерлердегі шаруалар, қазақ ауылдары зардап шекті. Қазіргі тәуелсіз Қазақстанның саяси идеологиясы тұрғысынан қарағанда қазақ ауылдарын шапқан ақтардың бандаларының әрекеті бостандық үшін күреске мүлдем жатпайды. Сондықтан бұл кезең өз алдына бөлек басқаша қарастыруды қажет етеді.

1923 жылдан бастап ОГПУ-дың ақпарларында кеңес өкіметінің «солақай саясатына» ашық түрде қарсы шыққан Ерғали Аязбаев, Аманғали Кенжахметов, Құныскерей Қожахметов сияқты белгілі күрескер тұлғаларға қатысты деректер бар. Олардан басқа халыққа есімдері бұрын көп таныс емес Мұхамбетқали Дүйсенбиев, Боқай, Фатых, Салых Сәбитовтер, Нұғыман Досқалиев, Орынғазы Ұсағалиев, Нұрсұлтан Жанбурин, Мыңжас Мырзасейтов және т.б. туралы мәліметтер кездеседі. ОГПУ-дың Бөкей губерниялық, кейінгі уездік атқару комитетіне, Орал губерниялық комитетіне, жергілікті прокуратураға, милицияға жолдаған арнайы оперативтік ақпарларында саяси қудалауға ұшыраған есіл ерлер «бандылар», «бандылық топтар» деп көрсетілді.

1929-1931 жылдарға қатысты архив құжаттарында да «бандылар», «бандшайкалар», «бандитизммен күрес» деген сөздер жиі ұшырасады. Яғни, бұл кезеңде кеңес үкіметінің күштеп ұжымдастыру саясатына қарсы шығып, халық наразылықтарына жетекшілік жасаған, кейін кеңес өкіметіне бағынбай, қашып жүрген адамдар да «банды» атанды. Олар Қаратөбе ауданының №3 ауылының тұрғындары, кезіндегі байлар Бисенғали және Мамай Беркеновтер, Жаңақала көтерілісі кезінде жетекшілік жасаған немесе көтерілісшілерге ықпал еткен Мұхит Ермұхамбетов, Қисмет Қадырғалиев, Жұмағали Жанғожин, Бекжан Ағысов, Қуанышев және т.б. 1930-1931 жылдардағы халық көтерілістері мен наразылықтарынан кейін Тасқала өңірінде 70 шақты адамның қашып жүргені ОГПУ-дың тергеу істерінде айтылады.

Шындығына келгенде бұлар банды болды ма? «Бандитизммен күрес», «бандылар», «бандылық топтар», «бандшайка» дегенді ойлап тапқан кеңес өкіметінің өзі еді. Қазіргі тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік идеологиясы және жаңа тарихи сана тұрғысынан қарағанда бұл азаматтарды – бостандық, теңдік, еркіндік үшін күрескендер, сталиндік саяси қуғын-сүргіннің құрбандары деп тануымыз керек. Сонда ғана тарихи әділеттілік орнайды. «Бандылар» тарихы жаңаша тұрғыдан зерделеніп, бостандық үшін күрескен тұлғаларға дұрыс тарихи баға берілуі керек. Сонымен қатар олардың жанқиярлық әрекеттерін кеңес өкіметінің әділетсіз саясатына қарсы бағытталған қарсыласу қозғалысы ретінде қарастыруымыз қажет.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу мақаланы жазу барысында Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архивінің 1, 24, П-19, 300, 312, 325, 664 қорларынан алынған тарихи құжаттар деректік база ретінде қарастырылды. Кеңестердің Бөкей губерниялық, кейінгі уездік атқару комитетінің бандитизм жөнінде құпия хат алмасулары (1923-1926 жж.), ОГПУ-дың Бөкей губерниялық бөлімінің 1924-1925 жылдардағы күнделікті ақпараттық

мәліметтері, Бөкей уездік военкоматының және ОГПУ бөлімінің саяси ақпарлары, есептік баяндамалары (1925 ж.), Кеңестердің Орал губерниялық атқару комитетіне қарасты қылмыстық іздестіру бөлімінің губерниядағы бандитизм қозғалысы және аса ауыр қылмыстар жөніндегі оперативтік ақпарлары (1926-1928 жж.) ғылыми айналымға енгізілді.

Методологиялық тұрғыдан архив құжаттарын талдау, жүйелеу, баяндау және салыстырмалы-тарихи әдістері кеңінен қолданылды.

Талқылау. Қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының тарихына қатысты әдебиеттерге талдау жасар болсақ, М.Қ.Қозыбаев өзінің зерттеу еңбегінде ұлт-азаттық қозғалысының белестерін нақтылап көрсетті. Тарихшы ғалым ұлт-азаттық қозғалысының VII-кезеңі 1917 жылғы Ақпан және Қазан революциясы, азаматтық қарама-қарсылық кезінде дамыды да, күшпен коллективтендіру кезіндегі 370-тен астам шаруалар қарсылығының жеңілісімен аяқталды деп тұжырым жасаған. Алайда автор бұл кезеңдегі 1920 жылдардағы кеңес өкіметіне қарсы азаттық үшін күрес мәселесін қарастырмаған (Қозыбаев, 2013: 286).

Қазақ көтерілістеріне арналған энциклопедиялық жинақ кітапта (Қазақ көтерілістері, 2015) және қазақ ұлт-азаттық қозғалысы тарихының 21-томдық құжаттар жинағында (Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы, 2011) Аманғали Кенжахметов, Ерғали Аязбаев, Құныскерей Қожахметовтер 1920 жылдардағы азаттық қозғалысының жетекшілері санатына қосылмаған.

Ұжымдық монографиялық еңбектерде Қазақстандағы XVIII ғасырдың аяғы – XX ғасырдың бас кезіндегі ұлт-азаттық қозғалыстар (Қазақстандағы ұлттық, 2020) және 1928-1932 жылдардағы күштеп ұжымдастыру саясатына қарсы халық көтерілістері (Кеңестік Қазақстандағы, 2023) мәселелеріне басымдық берілген.

И.Кенжалиев пен Н.Табылдиевтың «Казталовка – байырғы атамекен» атты ғылыми еңбектерінде 1920-1927 жылдардағы Таловка уезіндегі тарихи оқиғаларды баяндай отырып, сол өңірдегі бандитизмның таралуы, онымен күрес, Боқай Сәбитов, Ерғали Аязбаев және т.б. жөнінде архив деректерін келтірген (Кенжалиев, Табылдиев, 1994).

Л.Қапашевтың «Банды» Аманғалидың ісі атты көп жылдық зерттеу еңбегі Аманғали Кенжахметовтың қиын тағдыры мен күрескерлік жолы туралы архив деректеріне, көнекөз қариялар мен куәгерлердің естеліктеріне негізделіп жазылғандығымен құнды болып табылады (Қапашев, 2004).

Л.Қапашевтың патша заманында «барымташы», ал Кеңес өкіметі тұсында «банды» атанған Ерғали Аязбаевтың өмірі мен шығармашылығына арналған «Мінгені Ерғалидың Шайтанқара» атты екінші кітабы бар. Онда Ерғали Аязбаевтың 1917-1920 жылдары Таловкада кеңес өкіметін орнату бағытындағы қызметі, кейінгі кеңес өкіметіне қарсы күрес жолы баяндалған (Қапашев, 2007).

3. Ижанов зерттеу еңбегінде 1921-1922 жылдардағы «бандыларды» кеңестік үкімет пен коммунистік партияның сол жылдардағы солақай саясаты

туғызғандығына көз жеткіздік, - деп көрсеткен. Сонымен бірге онда 1921-1922 жылдардағы Орал губерниясындағы бандитизмның таралуы жөніндегі архив құжаттары келтірілген (Ижанов, 2017).

Шетел әдебиеттеріне жүгінер болсақ, С.Д.Половецкий, А.С.Ченцов секілді зерттеушілер 1920-1941 жылдардағы Солтүстік Кавказ өңіріндегі кеңестік құзырлы органдардың бандитизммен күрес тарихын жан-жақты қарастырған. ВЧК – ОГПУ – НКВД ұйымдарының бүкіл кеңестік жүйедегі қызметінің ортақ екенін ескеретін болсақ, 1920 жылдардағы Бөкей және Орал өңірлеріндегі ОГПУ және кеңестік атқарушы комитеттердің қылмыстық іздестіру бөлімдерінің бандитизммен күрестегі қызметтерімен ұқсастығы байқалады. Алайда зерттеушілер бұл еңбекте кеңестік құзырлы органдардың бандитизммен күрестегі қызметін дәріптеп көрсеткен (Половецкий, Ченцов, 2020).

Дж. С. Аннаоразовтың зерттеу еңбегінде Түркіменстандағы 1920-1930 жылдардағы кеңес өкіметіне қарсы көтерілістердің себеп-салдары, қозғаушы күштері, негізгі тарихи оқиғалар зерттелініп, азаттық жолындағы қозғалыс ретінде қарастырылған (Аннаоразов, 2022).

Өзбекстандық тарихшылардың мақаласында XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Өзбекстандағы саяси репрессиялар тарихы зерттелініп, 1920 жылдардағы кеңес өкіметіне қарсы бағытталған азаттық үшін күрес мәселесі ұлт-азаттық қозғалыс ретінде қарастырылған (Хошимов және басқалары, 2016).

Өлкетанушылар Қайыржан Хасанов (Хасанов, 2017) пен Өтепберген Әлімгереевтің (Әлімгереев, 2018) 1920-1930 жылдар аралығындағы азаттық қозғалысының қаһарманы – Құныскерей Қожахметов туралы еңбектерінде оның күрескерлік өміріне және отбасының қиын тағдырына қатысты мол естелік деректер топтастырылған.

1920-1950 жылдардағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі БҚО бойынша комиссияның және зерттеу тобының мүшесі ретінде архив қорларымен жұмыстанып, «Бөкей және Орал өңірлеріндегі бандитизм. 1921-1931. (ОГПУ хабарламалары бойынша) атты құжаттар жинағын шығардық. Зерттеу нәтижесінде бұл мәселені бандитизм деп емес қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының бір бөлшегі ретінде қарастыру ұсынылды (Бөкей және Орал өңірлеріндегі бандитизм, 2023: 7-16).

Зерттеу нәтижелері. 1920 жылы азамат соғысы аяқталып кеңес өкіметі орнағанымен бүкіл елдегі жағдай толық тұрақталмады. Кеңес өкіметіне қарсылық 1930 жылдарға дейін жалғасты. Бөкей даласында, әсіресе, Таловка жерінде азаттық үшін күрескерлердің әрекеттері белсендірек болды. Азамат соғысы жылдарында Таловкада кеңес өкіметін орнатуға және қазақтың атты әскерін жасақтауға атсалысқан Ерғали Аязбаевты, ағайынды Боқай, Салық, Фатых Сәбитовтерді Бөкейліктегі кеңестік орталық билік органдары «бандылар», «барымташылар» деп мойындамады, оларды ел ішіне сыйыстырмай қудалауға ұшыратты. Таловка уезінің Бостандық болысынан

шыққан – Боқай Сәбитов, Ерғали Аязбаев өздерімен тағдырлас серіктерімен, ағайын-туыстарымен, бала-шағасымен бірге билік өкілдерінен бас сауғалап қашып жүруге мәжбүр болды. Оған төмендегі архив құжаттары дәлел болады.

1923 жылғы 7-14 қараша аралығындағы ГПУ-дың Бөкей губерниялық бөлімінің №29 «бандылар» туралы құпия ақпарында: «По донесению Таловского уезд Уполномоченного БГОГПУ, что севернее 165 верст Ханской ставки /Урды/ на границе Таловского и Ново-узенского уездов на хуторе Белоусова и Журавлева и Варапаева оперирует банда численностью 4 человека под командою гр-на Саратовской Губернии Ново-узенского уезда Алгайской волости Чурикова Михаила и 3 киргиза фамилии не установлены вооружены винтовками и 2 наганами, количество патронов /неофициальные сведения/ около двух ящиков, разъезжают на лошадях и производят грабежи населения.

В Таловском уезде оперирует вторая банда во главе гр-на Таловского уезда Бустандыковской волости урочище Конгурсай Букай Сабитова, численностью 3 человека, из татар рода Каракалпаки, вооружены 3-мя винтовками и 2 наганами /количество патронов не установлено/ передвижения производить на лошадях, частично грабят населения. Место нахождения в данное время оперирующих банд не установлено. На поимку бандитов Уезд уполномоченным по Таловскому уезду был выслан отряд под командою сотрудника Уполномоченного Сафкина Андрея в количестве 10 сабель, но результатов от такового не оказалось так как банды скрылись и по настоящее время место пребывания банд не установлено. Уполномоченному по Таловскому уезду дано распоряжение немедленно совместно с ЧОН ликвидировать банды» - деп атап көрсетілді. Сонымен бірге уәкілетті өкілдің берген мәліметі тексеруді қажет етеді, екі «банды» да қылмыстық есепке алынсын деп қорытынды жасалды.

1923 жылдың 28 қарашасы мен 5 желтоқсан аралығындағы №32 «бандылар» туралы ақпарда қуғыншылардың Чуриковты тағы бір бандасымен бірге Орал губерниясының Березино селосы маңында өлтіргені айтылса, Боқай Сәбитов «бандысының» желтоқсан айының басында Таловка уезінен Орда уезінің Торғын бөлімінің территориясына қарай өткенін, онда Сәбитов өзінің әйелін алып барғанын, сол жерден Қоңырсайдағы қыстауына жиі келіп кетіп жүретіні баяндалды (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 44-іс. 2-6-пп.).

1924 жылғы 5 желтоқсандағы ОГПУ-дың Бөкей губбөлімінің бастығы Никитиннің Кеңестердің Бөкей губерниялық атқару комитетіне және басқа да құзырлы билік органдарына жолдаған №18 «бандылар» туралы құпия ақпарында Таловка уезіндегі Ерғали Аязбаев пен Боқай Сәбитов «бандылық тобының» мүшелері, қызметтері жөнінде мәлімет бар. Онда: «По сведениям Таловского Уездуполномоченного от 21/XI-24 г. в Таловск. уезде оперируют 2 банды, первая под главенством Аязбаева. Состав коей 5 человек киргизы, 1/ Абу Мендыгазыев, 2/ Нугман Доскалиев, 3/ Шаумбай [Жұмабай] Иргалиев, 4/ Укоас [Окас] Нургалиев, 5/ Хамза /фамилия не известны/. 15/XI-24 г. Уездуполномоченный Таловского уезда совместно с Начмилицией отряд 7 человек было обнаружено место-нахождение бандита Аязбаева с сыновьями в

12 верстах севернее Таловки после 2 часовой перестрелки бандиты скрылись, задержано 2 человека сообщники Аязбаева, отбито во время перестрелки 5 лошадей.

16/XI-24 г. один из сыновей Аязбаева явился в п.Таловку заявляя о неучастия своем в перестрелке, последний арестован. Банда хотела перекочевать в Зауральские степи но арест сына Аязбаева в Ново-Узенске приостановил перекочевку. По сведениям от 29/XI-24 г. банда Аязбаева увеличилась до 8 человек вооружена винтовками с достаточным количеством патрон проживает вместе в Ауле Аязбаева в 12 верстах севернее Таловки цель банды грабеж-конократство меры к ликвидации таковой приняты.

О деятельности банды Сабитова подробных сведений не поступало по донесению Уездуполномочен. с 21/XI-24 г. банда состоит из 5 человек под главенством Б.Сабитова в каковую входят: Салых, Фатих Сабитовы, Шакуп Давлетов, Даулеткали Чукетаев, Тлеп Мудалиев и часть русских проживающих в хуторе Гуринова и сл. Алек.-Гае. фамилия коих не установлены. 19/XI-24 г. в доме гр. Таловск. уезда Калшарикова /10 верст западнее п.Таловки/ были в гостях Букай, Фатих Сабитовы, Гажапар Нурмухамедов и др. сидели до утра после чего разъехались Букай Сабитов уехал на скакуне, подаренный ему гр-ном Джумалдиевым.

По сведениям 29 Ноября 1924 г. от Уездуполномоченного банда Сабитова в настоящее время бездействует главарь банды Букай Сабитов в настоящее время проживает в Урдинском уезде у родственника Сабр Казбекова /сведения проверяется/. Местонахождение остальных бандитов не известно за исключением сообщника в банде Сабитова гр-на Чукетаева Давлет проживающего в Жигерской волости Таловского уезда. Цель банды грабеж-конократство. Меры к ликвидации приняты через УРО», - деп жазылды (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 8-п.).

1924 жылдың желтоқсан айында Боқай Сәбитов пен Ерғали Аязбаевтың тобы Таловкадан солтүстікке қарай 12 верст жердегі соңғысының ауылында бастары қосылып бірігеді. Біріккен топтың саны 21-ге жетеді, олардың ішінде Новоузень билігінен қашып жүрген 3 орыс та болды. 14 желтоқсан күні түнде біріккен топтан 4 адам Таловканың солтүстік шығысына қарай 3 верст жердегі ауылдың бір көрана үйіне (землянка) шабуыл жасайды. Онда 1 милиционер, Жаңақала уезінен жоғалған малдарын іздеп келген 4 адам болған. Шабуыл нәтижесінде милиционер мен 3 азаматты «бандылар» өздерімен бірге алып кетеді, ал 4-шісі қашып үлгереді. Сол түні «бандылармен» күресу үшін коммунарлардан жасақталған 15 атты отряд шығып, Аязбаевтың ауылына жақындағанда атыс болады. Патрондарының аздығынан отряд винтовкалармен және револьвермен қаруланған топтың жойқын күшіне шыдай алмай Таловкаға қайтып кетеді. Уезд уәкілі Алғайдағы билік өкілдерінен көмек сұрап телеграмма жолдайды. 16 желтоқсанға қараған түні Новоузеннен Таловкаға 3 милиционер автомобильмен жеткілікті көлемде патрон алып келеді. Қуғыншылардың әрекетінен ештеңе шықпайды, себебі бұл кезде Сәбитов пен Аязбаевтар отбасымен бірге Жаңақала уезінің

бағытына қарай кетіп қалған болатын. Көмекке келген милиционерлер бензиннің тапшы екенін айтып әрі қарай қуғыншылармен бірге жүруден бас тартып әкелген патрондарын алып Алғайға қайтып кетеді. Уезд уәкілінің мәліметіне қарағанда «бандылардың» Таловкіге шабуыл жасау ниеттері болған екен (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 12-п.).

Таловка уезі бойынша уезд уәкілінің дерегіне сәйкес «бандылар» өздерімен бірге ұстап алып кеткен адамдарды жетекшілері Аязбаевтың талап етуімен босатқан, бірақ 3 жылқы және 1 түйелерін тартып алған. Содан кейін Сәбитов пен Аязбаевтың тобы қайтадан екі жаққа бөлініп кеткен, бір бөлігі Сәбитовтың басшылығымен Орда уезінің Торғын болысына қарай бағыт алса, екінші бөлігі Аязбаевтың басшылығымен 12 адам Таловка уезінің шегінде қалған (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 14-п.).

Бөкей губерниялық атқару комитетінің бандитизммен күрес жөніндегі уәкілі Ғатауолла Оразбаев Ордадағы билік органдарына «Согласно выданного вами мандата от 17/ХІІ-1924 года за №1147 я выехал в пос. Джаныбек Урдынского уезда где формировал совместно с Райкомом Р.К.П /б/ отряд коммунаров в числе 10-ти человек. 18/ХІІ-1924 года в 12 часов ночи выехал в Таусскую волость 19/ХІІ с/г. прибыл где получив содействие Председателя Волисполкома, и поехал на урочище Аше-узек не доезжая Аше-узек местечке Кошайкул в ауле Иржана Сулейменова где мы столкнулись в 5 часов утра 21/ХІІ-1924 года с бандой Сабитовым в числе 3-х человек т.е. Пштай Букутов, Тулешом Джумуровым где произошла перестрелка, перестрелка продолжалось приблизительно час, банда засевшая в землянке Сулейменова было нами выбита, бежавшие бандиты вооружены винтовками и наганами, во время боя бандит Сабитов оставило свое семейство в ауле Сулейменова, бежавшие бандиты взяли направление на урочище Таткен-сай, нами было преследовано, но в результате не могли достигнуть за не имением верховых лошадей, в виду упомянутых обстоятельств преследовать далее не было возможности.

22/ХІІ-1924 года выехали в Таловский уезд в поисках бандитов вплоть до самой Таловки банда не встречалась, 24/ХІІ-1924 года прибыли в Таловку в данное время производится поиск бандитов как Сабитова и так Аязбаева, 30/ХІІ-1924 года посланы в глубокую разведку 2 милиционера в район Джангалинского уезда на урочище Курбан-куль, Джуалы-ой, Кук-терек вплоть до Сламихина результаты пока не получены, в окрестность Таловки подозрительных местностях была произведена лично мною обследование в результате было поймана брат бандита Сабитова, Салых Сабитов, в данное время по удостоверенным сведениям Букай Сабитов находятся на урочище Берш-арал, Аш-узек и Таткен-сай в числе 10-ти человек из коих один русский вооружение имеет винтовки у некоторых имеется двухствольные централки, 5-го января 1925 года выезжаю на урочище Аше-узек подробности будут сообщены, - деп баяндады. Осылайша Боқай Сәбитов пен Ерғали Аязбаевтың «бандалық тобын» ұстау шарасы еш нәтиже бермеді (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 16-п.).

1920 жылдардағы азаттық үшін күрестің нағыз хас батыры – Аманғали Кенжахметов. Олай дейтін себебіміз ол қуғыншылар отрядымен өмірінің соңына дейін айқасып өтті. Ел ішінде Аманғали туралы аңыз-әңгімелер, оның өлеңдері кең тараған. Аманғалиды халық әнші-сері, ер жүрек адам ретінде таниды. Ол азамат соғысы жылдары қызылдардан соққы жеп, шегінген Серов, Киселев отрядтарына қарсы Шолантау жерінде жорыққа шығып, қазақ жерін ақ бандылардың қанды сойқанынан азат етуде еңбек сіңірген. Нарын өңірінде кеңес өкіметі орнаған алғашқы жылдары Аманғали милиция қатарында қызмет істеген. Дегенмен артынан бұл қызметтің өзіне үйлеспейтінін түсінген (Қапашев, 2004: 16, 19).

Аманғалидың «банды» атанып, қуғындалуы ағайын арасындағы араздықтан, дәлірек айтқанда құдасы Қайыр Қарымбаевпен болған келіспеушіліктен басталғаны белгілі жәйт. Ләтифолла Қапашев Аманғали жөніндегі зерттеу еңбегінде екі құданың арасындағы араздасу 1923 жылдың жазында басталғанына көзіміз жетті деп жазған. Оған дәлел ретінде Теңіз уезіне қарасты Бает болысының Қанбақты ауылы төрағасы Наурызғалиевтың Қайыр Қарымбаевтың арыз-шағымына байланысты Аманғалиды ұстау мақсатында жасаған іс-шаралары жөнінде 1923 жылдың 6-8 маусым күндері ауыл азаматтарымен бірге жасаған хаттамаларын ұсынған (Қапашев, 2004: 24-60). Дегенмен Аманғали Кенжахметовтың тобына қатысты архив құжаттары 1924 жылдың мамырынан басталады. Соған қарағанда Бает, Шолан болыстарындағы бүлік туралы хабар Ордадағы, кейін Оралдағы құзырлы органдарға 1924 жылдың көктемінде жеткенге ұқсайды. Аманғали және Мұқанғали Кенжахметовтер, Сейтбаттал Есениязов, Тайыр Тілеков, барлығы 4 адамнан құралған топтың артына 1924 жылдың мамыр айының басынан бастап Бөкей губерниялық қылмыстық іздестіру бөлімінің инспекторы Шкоков бастаған қуғыншылар түседі.

1924 жылы 23 мамырда Шкоков Кулагинадан Ордадағы атқару комитетіне Кенжахметовтердің Бает болысының кеңсесін тонап, мөр басылған бланкілерді алып Калмыковаға бағыт алғанын, ал 25 мамырда Калмыковадан «бандылардың» Бөкей губерниясына қарай қайтадан қашқанын айтып, жеделхат жолдаған. Бұл мәлімет кейін ОГПУ-дың Бөкей губерниялық бөлімінің №11 «бандылар» туралы ақпарында жарияланады (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 44-іс. 24-26-пп.).

1924 жылдың 21 маусымындағы құпия оперативтік ақпардағы «Банда Кенжахметова оперировавшая на территории Джангалинского уезда и Гурьевского уезда /Уральской губернии/ преследуемая Гурьевским ЧОН под командой Инспектора УРО Букгубернии-Шкокова бросила лошадей и на парусных лодках ушла в море. Справка: Донесение Шкокова №53/С», - деген дерек «жандарын шүберекке түйіп» билік өкілдерінен қашып жүрген азаматтардың жанкештілігін көрсетеді (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 44-іс. 27-п.).

Сөйтіп, Евгений Шкоковтың екі айдан аса серделең жүрісі сәтсіз аяқталады. Сәуір айының басында жолсапарға аттанған ол Орда қаласына тек маусым айының аяғында қайтып келеді. Еш нәрсе тындырмастан Жаңақала

ЧОН отряды да азып-тозып, уез орталығына оралады. Қайта-қайта орталыққа хабарлап, әрісі губерниядан, берісі уезден әскер шақыртып, Аманғалиды ұстамақ болған болыс әкімдері, губерния өкілі, кейбір коммунарлар керісінше өздері тұтқынға түседі. Ақыр соңында сол лауазымды адамдар, болыс атқамінерлері, екі жақты келісім-шартқа да, Аманғалиларды ақтайтын бітімгершілік үкімге (мировой приговор) де қолдарын қойып, өтініштерін айтып, бұдан былай Аманғалиды мазаламайтындай, қудаламайтындай болып, уәделерін береді (Қапашев, 2004: 39).

1924 жылдың 16 қазанында Бөкей губерниясының аумағында кеңес өкіметіне бағынбай жүрген «бандылық топтармен» күрес жүргізіп, оларды жою мақсатындағы іс-шараларды жүзеге асыру үшін Бөкей губерниялық қылмыстық іздестіру бөлімінің басшысы Жанғазиевке мандат беріледі. Оның мәтіні мынадай: «Выдан настоящий Начальнику П/П. Уголовного Розыска Губернского Административного Отдела тов. Джангазыеву в том, что он является Уполномоченным ГубИКА командиремым в Джангалинский уезд по делу оперирующей там шайки грабителей. Тов. Джангазыеву вменяется в обязанность: повести точное выявление шайки, ея количества, вооружение, район и цель ея действий и по обнаружении наличия последней немедленно принять меры к ликвидации ея на месте, пользуясь при этом правом организации отряда из коммунаров Джангалинского ЧОН и милиции. Все свои операционные действия вести в полном контакте с Уполномоченным Г.П.У. и о ходе действий своевременно информировать Г.А.О. Всем Совучреждениям и организациям предлагается тов. Джангазыеву оказывать полное содействие в его работе и передвижении» (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 1-п.).

Жанғазиевтың Жаңақала уезіне қарай қызметтік сапарға шыққандағы мақсаты Теңіз және Жаңақала уездерінің аумағында 1921 жылдан бері билік өкілдеріне бағынбай жүрген Мұхамбетқали Дүйсенбиев тобын ұстау болды. Бұған дейінгі уезд уәкілдерінің мәліметі бойынша Теңіз уезінің Манаш болысында Жаңақала уезінің Ахмет және Бекетай болыстарымен шектесетін жерде 1924 жылы 30 қыркүйекте Айдарәлі Шағыл қыстауында кісі өлімі болады. Мұхамбетқали Дүйсенбиев 3-4 серігімен бірге Ақжам Жарлығаповтың үйіне келіп, оны әйелімен бірге өлтіріп кетеді. Ал Жарлығаповтың келіні мен жас балаларды өздерімен бірге алып кетіп, ен далаға қашып жасырынады. Ауылдағы айқай шуды, атысты естіп бүлікшілердің артынан шыққан Жарлығаповтың туыстары Әлхан және Әбу Ирмешевтердің астарына мінген түйелері ауылға қайтып келгенімен өздері із-түссіз жоғалып кетеді.

1924 жылдың 9 қазанындағы Жаңақала уезі уәкілінің және 11 қазандағы қылмыстық іздестіру бөлімі уәкілінің деректері бойынша Мұхамбетқали Дүйсенбиевтың жетекшілігімен 10 адамнан Теңіз уезінің Манаш болысының азаматтарынан құралған, винтовкалармен қаруланған тобы соңғы уақытта Казанкадан оңтүстік-батысқа қарай 100 верст жерде жүрген. Бұл топтың құрамында Мұхамбетқали, Мырзағали, Меңдіғали, Мұсырғали Дүйсенбиевтер, Өтеғали, Насихат Бисенбиевтер, Күнтуған, Жұлдызбай

Ақшұриндер, Ғұбаш Шұханов және тағы басқа аты-жөндері белгісіз тұлғалар болды (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 2-3-пп.).

1924 жылдың 21 қазанында Жаңақала уезінен Жанғазиев бастаған 43 адамнан құралған отряд шығады. Оның қатарында Жаңақала уезінен жасақталған 25 коммунар мен милиция, қалған 18-і Теңіз уезінен келіп қосылған коммунарлар мен милициялар болды. Отряд 26 қазанда Теңіз уезінің Манаш болысындағы Үштаған қыстауына «бандылардың» тұрған жеріне келіп жетеді. Сол жерде 2 сағатқа созылған атыстан кейін Дүйсенбиевтің тобы шегініп қашады. «Бандылардың» жағынан 11 адамнан 1-і өліп, 4 ер, 2 әйел адам тұтқынға алынады, 5 жылқыны тастап кетеді, ал отрядтан 1 адам жарақат алады, 1 жылқы өліп, 1-і жараланады. Жанғазиев отрядының 20 адамын кері қайтарады, 8 адамды оқиға болған жерде қалдырады да, өзі 15 адаммен қашқан топтың ізіне түседі. Сондай-ақ ол «бандылар» Шолан болысындағы Кенжахметовтер тобына қосылуы мүмкін деп топшылайды (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 5-п.).

1924 жылдың 4 қарашасындағы Жаңақала уезінің уәкілетті өкілінің мәліметі бойынша отряд Орал губерниясы Гурьев уезінің Топлин болысында Кулагино-Горский поселкесінің маңында қашқан топтың 3 адамын кезіктіреді. Олардың 1-і өлтіріледі, ұсталған 2-шісі Новая Казанкаға жөнелтіледі, 1-і астындағы жақсы атының арқасында қашып кетеді. Қашқан топтың қару-жарақтары, ат көліктері алынады. Гурьев бағытына қарай қашқан «банды» кейін ұсталады.

Сөйтіп, Мұхамбетқали Дүйсенбиев – топ жетекшісі, өлтірілді, Маслихат Дүйсенбиев ұсталды, Күнтуар Ақшұраев қашып кетті, Ақшұраевтың кішісі өлтірілді, Дүйсенбиевтің әйелі ұсталды, Ақшұраевтың әйелі ұсталды, Дүйсенбиевтің інісі тұтқындалды, Бисенбиев және аты-жөндері белгісіз 2 адам Саргубернияның Алғайында тұтқындалды, Манаш болысы төрағасының орынбасары Бекеш Иманғалиев тұтқындалды, Құнатыров тұтқындалды. Осылайша Дүйсенбиевтің тобы толықтай жойылып, құзырлы органдардың есебінен алынып тасталды (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 6-п.).

Жанғазиевтың отряды Дүйсенбиевтердің көзін жойып қана қоймай, Жаңақала уезінің Шолан болысындағы ағайынды Кенжахметовтердің тобын да жазаға тартпақшы болды. 1924 жылдың 4 қарашасында Жаңақала уезінің уәкілетті өкілі топ мүшелерінің қашып жүргенін, олардың тек қана біреуінің Мұқан Кенжахметовтың ұсталғанын, одан наған және 1 қылыш алынғанын, қашып кетпекші болғанда аяғынан жараланғанын айтқан.

Теңіз уезі бойынша уәкілетті өкілдің және ЧОН жасағы командирінің мәліметтері бойынша Мұқан Кенжахметов тұтқынға түскен соң ағасы Аманғали Кенжахметов өзінің басшылығымен Теңіз уезінің Бает болысында қайтадан «бандылық топ» құрған. Бұл топтың құрамында 1/Аманғали Кенжахметов, 2/Сейтбаттал Есениязов, 3/Тайыр Тілеков, 4/Шолан болысынан топқа жаңадан қосылған Жұмалиев болды, төртеуі де винтовкамен, нағанмен және жеткілікті патрондармен қаруланды. 1924 жылы 29 қарашада бұл

«бандылық топты» жою үшін жасақ командирі 10 коммунарды жібереді (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 6-9-пп.).

1924 жылғы 4 желтоқсандағы ОГПУ-дың Бөкей губерниялық бөлімінің ақпараттық есебінде Кенжахметовтың інісін ұстап беруге ықпал еткен жергілікті билік өкілдерінен 5 адамды өлтірмекші екені жазылған (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 89-іс. 49-п.). Осылайша Аманғали Кенжахметов кеңес өкіметіне қарсы азаттық үшін күрес жолына шықты.

1924 жылдың 24 қазанынан тұтқынға түскен Мұқан Кенжахметов ҚК №77 бабымен айыпталып, Ордада қамауда отырады. Артынша Аманғалидың інілері Үмбетқали және Сүндетқали Кенжахметовтер, Күнтуған Ақшұрин, Қайдарғали Жұмашев, Сейтбаттал және Сейтқали Есениязовтарды ұстап, Ордаға жөнелтеді. Ал Аманғали мен Тайыр ебін тауып ұстатпай кеткен.

Жұмағали Жанғожин, Сираж Лұқпановтар тобы Аманғали Кенжахметовты ұстай алмағандарымен оның қорадағы малын айдап әкетіп, әйелін Жұмағалидың тобындағы комсомол туысына күштеп күйеуге береді. Бұл жағдай Аманғалидың өшпенділігін одан сайын күшейте түседі. Ауылдың беделді азаматтарының Аманғалиды қарусыздандырып, үкімет органдарына тапсыру әрекеттері ешқандай нәтиже бермейді. Ел ішіндегі текетірестің барысында Аманғалилар Отарғали Мұқышев пен Ізімқұловтың тоқал әйелдерін өздерімен бірге алып, 1925 жылы мамыр айының басында Жайықтың Бұқар бетіне өтіп кетеді. Ал Ордадағы ОГПУ-дың тергеуінен Сүндетқали Кенжахметов бірден босап шықса, Мұқан Кенжахметов және басқалары ауылдастарының кепілдік етуінің арқасында 1925 жылдың аяғына қарай босап шығады (Қапашев, 2004: 58-81).

1925 жылдың 5 қаңтарында Таловка уезінде бандитизмның таралу себептерін анықтап, оны жоюдың жолдарын қарастыру мақсатында прокуратураның өкілі Жетпісовке Бөкей губерниялық атқару комитетінің төрағасы Лекеров пен хатшы Рождественский қол қойған мандат берілді. Оның мәтіні төмендегідей болып келеді:

«Дан сей мандат Председателю комиссии по выявлению условий развития бандитизма в Таловском уезде тов. Джитписову в том, что ему поручается:

1. Собрать полные и исчерпывающие сведения по развитию бандитизма в Таловском уезде, учтя все причины прямые и косвенные способствовавшие его росту.

2. Выяснить, какие меры принимались уездной властью к ликвидации бандитизма и на сколько они были своевременны и целесообразны.

3. Выяснить, были ли случаи пособничества бандитам со стороны отдельных лиц Соваппарата Уезда и в чем они выразились.

Проведение каких бы то ни было мероприятий, вытекающих из обследования, Комиссией проводиться не должны, впредь до рассмотрения данного вопроса Президиума ВИКА.

Изложенное подписями и приложением печати удостоверяется». Осылайша Ордадағы билік органдары өлкедегі бандитизммен күрес мәселесіне шындап кірісе бастады (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 13-п.).

ОГПУ-дың 1925 жылдың 17 наурызындағы дерегі бойынша Таловка уезіндегі Ерғали Аязбаевтың тобынан Меңдіғазиев, Қашқымбаев және Мырзалиев деген 3 адам ұсталған. Ал Орда уезіне Сәбитовтермен келіссөздерге жіберілген ГО уәкілі Болдырев өздері берілген сыбайластары Ғұмар Бияшев пен Баспақ Баталовты Ордаға алып келген, «бандылық топтың» жетекшісі Боқай Сәбитов пен оның ағасы Таловка уезінің Бостандық болысына қарай қашқан. Сәбитовтер губисполкомға хат жолдап, билік өкілдеріне берілгілері келетінін, бірақ қорқатындарын, өздерінің ешқандай кінәлары жоқ екенін айтқан (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 91-іс. 20-п.).

1925 жылдың маусым айының басында Тау және Талап болыстарының, сондай-ақ Жігер болысының Ащыөзек елді мекені аумағында қаруланған 10 атты адамнан құралған, жетекшілері Боқай, Салых Сәбитовтар болып табылатын «бандылық топтың» жүргені жөнінде тың ақпарат келіп түседі (БҚОМА. П-19-қ. 1-т. 96-іс. 10-п.).

1925 жылдың 9-30 маусым аралығында Сәбитовтердің соңына Бөкей уезінің бандитизммен күрес жөніндегі уәкілі Ғатауолла Оразбаев 35 адамнан құралған жасақпен түседі. Оған өзімен бірге келген Дроздовтың, Лункиннің, Жәнібек аудандық милиция бастығы Даулетовтың, Таловка аудандық милиция бастығы Қуанышәлиевтің жасақтары көмек етеді. Осылайша жан-жақтан шыққан жасақтар Сәбитовтерді қоршап, ұстап алуды мақсат етеді. Алайда Оразбаевтың құзырлы органдарға берген есебіне қарағанда жасақ басшыларының бірін-бірі дұрыс түсінбеуінен, ұзақ жүріске шыдамаған қуғыншылардың шаршап-шалдығуынан, ат-көліктерінің жетіспеушілігінен Орда, Таловка, Жәнібек және Ново Узень аумағында қашып жүрген Боқай Сәбитовтың тобын түгелдей ұстап жойып жіберуге мүмкіндік болмаған (БҚОМА. 325-қ. 1-т. 83-іс. 1-2-пп.).

1925 жылдың шілде-қыркүйек айларындағы ОГПУ-дың «бандылар» туралы ақпарларында ағайынды Сәбитовтер Ордадан солтүстік-шығысқа қарай 100-130 верст жердегі Бостандық болысында бұрын бандитизмге қатысы болған Бекеш Ханафин, Ғабдулла Мұстафин және Жәңгір Біләловтардың ауылында жасырынып жүр, одан әрі Боқай Сәбитовтың 6 адамнан құралған, ішінде бір әйел бар «бандысы» Таловкадан 17 верст жердегі Қоңырсайда өз ауылдарында тұрып жатыр, милиция тарапынан ешқандай шара қолданылмайды, тамыз айының аяғында Боқай Сәбитовтың винтовкалармен және нагандармен қаруланған 20 атты адамға дейін жететін «бандысы» Торғын болысының солтүстік бөлігіндегі Күйгенкөл елді мекенінде жүр және атақты Сәубен байдың үйінде болып тұрады деген мәліметтер кездеседі (БҚОМА. 325-қ. 1-т. 83-іс. 8-18-пп.).

ОГПУ-дың Бөкей уездік атқару комитетіне жолдаған жеделхаттары мен хат алмасуларында тамыз айының басында Сәбитовтердің Бостандық болысындағы бай Мұхамедқали Айдаралиевтың үйінде қонақта болғандары,

Мұхамедқали Айдаралиевпен бірге Ғұбаш Ашинов, Ысқақ Жалтыров, Қарасай Жәңгіровтердің Сәбитовтерге 180 сом ақша, 20 пұт бидай бергендері, Сәбитовтердің «бандысы» 6 адам, ішінде бір әйел бар Саратов губерниясы Ново Узень уезі Алғай болысы төңірегінде өздерінің достары Старухин мен Федонинның үйінде жиі болатындары, Ново Узень УРО-сының Сәбитовтер тобына өз қызметкерін қосқаны, олардың оны біліп қалғаны, Старухин мен Федонинның Алғайда тұтқынға алынғандары, соңғы деректер бойынша Боқай Сәбитовтың «бандысы» 10-12 адамымен бірге Таловка ауданында Бостандық болысында жүргені айтылған (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 101-іс. 2-9-пп.).

1925 жылдың 10 қарашасында Бөкей уездік прокурорының көмекшісі Мусин, уездік атқару комитетінің төрағасы Чурин, Бөкей уезі бойынша ГПУ уәкілі Буш және Бөкей қылмыстық іздестіру бөлімінің бастығы Ишановтар өлкедегі қылмыстың жәй-күйі жөнінде біріккен мәжіліс өткізіп, Сәбитовтер «бандысын» жою шараларын талқылайды. Өткен жылы бұрынғы губерниялық атқару комитетінің, ал биыл 1925 жылы уездік органдардың қолға алған шаралары ешқандай нәтиже бермегені айтылады. Мұндағы басты себеп ат көліктердің жеткіліксіздігі, әскери күштің және қару-жарақтарының талапқа сай келмеушілігі дейді. Сөйтіп, мәжілістің соңында Сәбитовтер «бандылық тобын» ұстауға жергілікті уездік құрылымдардың өздігінен күші жетпейтіндігі ескеріліп, ол үшін Орал губерниялық атқару комитетінен арнайы отряд жіберулерін сұраудың қажеттігі жөнінде шешім қабылданады (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 101-іс. 13-п.).

1926 жылдың басында Орал губерниялық іздестіру бөлімінің бастығы Кузнецов бастаған отряд Боқай Сәбитовтың тобын ұстауға шығады. Дегенмен кейін Кузнецовты Сәбитовтер тобын ұстауда жіберген қателіктері үшін айыптап, оның орнына Куксты тағайындайды. 1926 жылдың наурыз айында Боқай Сәбитовтың тобын жою шаралары күшейтіліп, 12 наурыздан Бөкей уезінен милиция бастығы Софы Даулетбаевтың басшылығымен тағы бір отряд аттанады. Мұндай отрядтар жан-жақтан Жаңақаладан, Жәнібектен, Таловкадан шыққан (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 101-іс. 16-29-пп.). Ал наурыз айының соңында Орал губерниялық атқару комитетінің әкімшілік бөлімінің бастығы Горбунов Боқай Сәбитов тобымен келіссөздер жүргізу үшін Саратов қаласына жіберіледі (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 566-іс. 240-п.). Ақырында 1926 жылы 30 наурызда қуғыншы отрядтың басшысы Кукс Сәбитовтерді барлығы 6 адамды Таловканың түбіндегі Қоңырсайда алдап қолға түсіріп, Оралға жөнелтеді (БҚОМА. 312-қ. 1-т. 101-іс. 30-п.). Ал кейінірек Орал губерниясына қарасты құзырлы органдар рапорттарында Сәбитовтер тобының сәуір айының басында толық жойылғанын, 7 адамның Оралдың тергеу изоляторында отырғанын жазған (БҚОМА. 664-қ. 1-т. 327-іс. 41-п.).

Боқай Сәбитовтың және оның серіктерінің тергеуден кейінгі тағдыры белгісіз. Зерттеуші Ләтифолла Қапашев «Сәбитов Боқай және басқалары туралы» 5 томнан тұратын №92 іспен 1993 жылы мамырда ҚР Жоғарғы Сотының кеңсесінде танысқанын айтқан. Сәбитовтер тобы 1927 жылы 17 шілдеде сотталған (Қапашев, 2004: 22, 89). Алайда Боқай Сәбитовке, оның

төңірегіндегі адамдарға қатысты қандай үкім шыққаны еш жерде жазылмаған. Сондықтан бұл мәселе болашақта анықтауды қажет етеді.

Аманғали Кенжахметовтың жағдайына қайтадан оралар болсақ, Жайықтың сол жақ бетіне өткен соң Аманғали Адай уезіндегі беделді тұлға Тобанияз Әлниязұлына барып паналайды. Ал кейін Тобанияз Әлниязұлы Аманғалиды қару-жарағын тастап билік өкілдеріне өз еркімен берілуге көндіреді. 1925 жылдың күзінде Аманғали тұтқындалып, Оралдың түрмесіне қамалады. Айыптау қорытындысы 1925 жылдың аяғында дайындалған (Қапашев, 2004: 82-86).

1926 жылдың 6-13 мамырындағы Орал губерниялық қылмыстық іздестіру бөлімінің губерниядағы бандитизм және басқа қылмыстар туралы №22 оперативтік ақпарында Аманғали Кенжахметовтың қасында отырған екі адаммен бірге түрмеден қашып шыққаны жөнінде дерек бар. Архив құжатын қаз-қалпында ұсынып отырмыз. Онда «По Городу Уральску. Побег уголовных бандитов. В ночь с 9/V на 10/V с.г. из Урализоллятора со взломом стены у одиночной камеры со второго этажа бежали три важных угол. бандита: I/Галиев Сендет проихс. из гр-н Уральской губернии и уезда Джуванышкульской волости аул №2, 2/Кенжахметов Амангалий происходит из гр-н Уральской губ. Урдинского уезда Чуланской вол. аул № 2 числится за старш. следователем Букеевского уезд. 3/Урынбаев Мухамбет проихс. из гр-н Уральской губернии и уезда Джуванышкульской вол. аул № 11 числится за Уралгуботделом ОГПУ», - дейді (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 566-іс. 416-п.).

Архив деректерін саралап қарасақ, Аманғали Кенжахметов бастаған 4 адам 1926 жылы мамырдың 23-нен 24-іне қараған түні Мұтырғали Мұқышевтың (Отарғали Мұқышев болуы мүмкін) ауылына шабуыл жасап, 3 жылқысын айдап әкеткен. Содан кейін Ілбішін болысындағы орыс байлардың мал-мүлкін тартып алған. Аманғалидың тобына 1925 жылы Астрахань жаққа қашып кеткен Таир Тілеков пен Бисен Жұмашев келіп қосылады. Бұл топты ұстап жою үшін 1926 жылы 16 шілдеде Оралдан Горбунов бастаған 15 адамнан тұратын отряд, ал Гурьевтен Кулешов бастаған 6 адамнан құралған отряд шығады.

1926 жылы 22 шілдеде Қараой деген жерде Аманғали өзімен бірге түрмеден қашып шыққан Сүндет Қалиевты атып өлтірген. БукУРО-ның мәліметі бойынша құрамында 6-7 адамы бар Кенжахметовтер тобы шілде айында Азғыр ауданының Үштаған елді мекені төңірегінде болған. Астрахань губерниясына қарай өтіп кету үшін жақсы аттар іздеген және топқа екі қызды қосып алған. 1926 жылы тамыз айында Аманғалидың өзі Бұқар бетіне өтіп, Сағыз жеріне Тобанияз Әлниязұлын өлтірмекші болып барған. Бірақ Адайлар 40 адамнан қарулы күш жасақтап, Тобанияз Әлниязұлын қорғап қалған. Одан кейін ол КазЦИК-тен және Адай ревкомынан өзін Аманғали Кенжахметовтен қорғауды сұраған (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 566-іс. 470, 664-пп.).

1926 жылдың қазан айындағы деректер бойынша Аманғали Кенжахметовтың тобы он-шақты күн Қара-Самар болысының №6 ауылының тұрғыны Сүлейменовтың үйінде болған. Кенжахметов те, Орынбаев та ақсап

жүрген. Қуғыншылармен атыс-шабыс орын алып, Отарғали және Молдағали Мұқышевтардың, Қайыр Қарымбаевтың үйлерін өртеп жіберген. 1926 жылы 24 қазанда Кенжахметовтер тобы Сарытөбе болысының Беғайдар мекенінде тұратын Жұмағали Жанғожинның үйіне де шабуыл жасап, оның 50 жылқысын, 15 түйесін айдап әкеткен. Атыс-шабыста Жұмағалидың қолынан 2 адам қаза тапқан, одан кейін Орпа деген жерге дейін Кенжахметовтер тобының соңына түсіп қуған (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 575-іс. 29, 177-179-пп.).

1926 жылдың қараша-желтоқсан және 1927 жылдың қаңтар айларындағы Орал губерниялық қылмыстық іздестіру бөлімінің құпия ақпараттық мәліметтерінде Аманғалидың Жанғожинмен атыстан кейін қолынан жараланып, әйелімен бірге Гурьев уезінің Қара-Самар болысының аумағында жүргені, інісі Мұқанның үйінде екені, бірақ жүрген жерін нақтылаудың қажеттігі хабарланса, одан кейін Аманғали Кенжахметов тобының 4 адамнан құралғаны, оның 1-і әйел екені, 3 винтовка, 3 револьвермен, патрондармен қаруланғандары, Жанғожинның келіссөзге жіберген адамын құжаттарын тартып алып, өзін Гуруездің Зеленный поселкесіне жетпейтін жерде атып тастағандары айтылған (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 575-іс. 248-289-пп.).

Сондай-ақ Кенжахметовтердің Гурьев уезінің Қара-Самар болысының №2-3 ауылдарынан жақсы аттар іздестіріп жүргендері жөнінде деректер бар. Тағы да сол құзырлы органдар Мұқан Кенжахметовтың ағасы Аманғалиға фельдшерді алып барып емдеткенін, халықтың да, кейбір болыстық басшылардың да Аманғалиға қолдау білдіретінін, оған батыр деп Әлімтай Бұхаровтың өз қызын әйелдікке бергенін, 1927 жылы 15 ақпанда Аманғали Кенжахметовтың қарулы тобының 9 адам, оның 2-і әйел Бөкей және Гурьев уездерінің шекарасында Бекетай қыстағында болғанын, 18 ақпанда Гуруездің Теңіз ауданы (Жаңа Қазан) Глиненск болысы жеріне келіп, онда 23 ақпанға дейін болып, ешқандай әрекет жасамағандарын, енді «бандылық топтың» Гурьевке қарай бағыт алғанын, топтан Ғиззат (фамилиясы белгісіз) пен Кендыров Ибрахим деген екі «бандының» бөлініп кеткенін және т.б. құжаттарында жазған. Сонымен бірге 1927 жылдың 15 наурызы мен 1 сәуірі аралығындағы агентуралық деректер бойынша Аманғалидың тобы 8 адам, оның 2-і әйел Гурьев уезінің Сарытөбе болысында жүргені, оларды жою үшін 1927 жылы 12 наурызда Гурьевтен 10 адамнан құралған отряд шыққаны айтылған (БҚОМА. 1-қ. 1-т. 1174-іс. 1-15-п.).

Орал губерниялық қылмыстық іздестіру бөлімінің бастығы Кукс 1927 жылғы сәуір айындағы рапортында Таловка аумағында Ерғали Аязбаев (9 адам), Нұғыман Досқалиев (6 адам) және Тілеп Мұсалиев (5 адам) басқаратын 3 «бандылық топтың» есепке алынғанын айтса, 1927 жылғы маусым айындағы Орал губерниялық әкімшілік бөлімінің бастығы Зеленовтың рапортында сол уақытта Орал губерниясының территориясында үнемі Жайықтың сол жақ бетінде 15-17 адамымен жүретін Құныскерей Қожахметов, Гурьев уезінде 13-15 адамымен әрекет ететін Аманғали Кенжахметов және Бөкей уезінде 12-15 адамнан құралған Ерғали Аязбаев басқаратын 3 негізгі «бандылық топтың» бар екенін жазған (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 575-іс. 384, 475-пп.).

1927 жылғы 8 сәуірдегі прокурордың хабарламасы бойынша Губсоттың аға тергеушісі Тасымов Аязбаевтарды барлығы 10 адамды тұтқындап конвоймен Алғайға алып келе жатырған кезде Ерғали Аязбаев жақтастарымен бірге билік өкілдерінің қару-жарағын тартып алып қашып кеткен. Ерғали Аязбаевтың жетекшілігімен, оның ұлы Ахмет, Сүйінішқали Мырзағалиев, Ғабдол Меңдіғазиев, Аман Қиясов және Салых Сәбитовтер жолшыбай телеграф сымдарын үзіп, Қоңырсайдағы Сәбитовтердің ауылына барып жасырынған, ал тұтқындағы қалған 4-ін конвоирлер Таловкаға алып кеткен. Осы оқиғадан кейін Оралдан қылмыстық іздестіру бөлімінің бастығы Куks пен инпектор Карташев екеуі шыққан. Таловка төңірегін көктем мезгілінде қардың еріген суы басып жатқанынан және қуғыншыларда ат көліктің жетіспеушілігінен Аязбаевтың тобын ұстауға мүмкіндік болмаған.

Куks пен Карташевтердің Таловкаға келгенін естіген Ерғали Аязбаев құрамында 8 адамы бар тобымен Өзен бойын кесіп өтіп, оңтүстік шығысқа қарай кеткен. Ал кейін Ерғали Аязбаевтың 10-12 адамнан құралған тобы Жәнібек ауданында пайда болған. Ол жаққа Таловкіде жүрген Бөкей уездік әкімшілік бөлімінің бастығы Мұқашев бастаған Орданың 5 милиционерін жіберген. Таловкіден милиционерлердің шыққанын естіген Ерғали Аязбаев тобымен бірге 2 мамырда Таловка төңірегіндегі өзінің ауылына қайтадан қашып барған. Одан кейін Ерғали Аязбаевтың тобы Нұғыман Досқалиевтың тобымен қосылып қуғыншы отрядтарға ұстатпай кеткен (БҚОМА. 1-қ. 1-т. 1174-іс. 21-п.).

1927 жылы жазда Аманғали Кенжахметов пен Ерғали Аязбаевтың тобы біріккен соң Таловка төңірегіндегі басқа да билікке бағынбай жүрген адамдар келіп қосылады, олар маусым айының аяғында Таловкіден 15 верст жерде орналасқан Аязбаевтың ауылына жиналады. Бұл біріккен топтың құрамы 19 адамға жетіп, оның ішінде 1/Ерғали Аязбаев, 2/Аманғали Кенжахметов, 3/Тілеп Қарабалин, 4/Тілеп Мұсалиев, 5/Нұғыман Досқалиев, 6/Абдул Меңдіғазиев, 7/Жұмабай және 8/Ахмет Ерғалиевтер (Ерғали Аязбаевтың ұлдары), 9/Құспан Бияқов, 10/Құсман Қапанов, 11/Бөлекбай Даулетжанов, 12/Темірболат Дәулетжанов, 13/ Аман Темірәлиев, 14/Елеусін Нұрғалиев, 15/Сүйініш Мырзағалиев, 16/Аманғали Кенжахметовтың әйелдері (Мұхсина, Ұлдан) және т.б. аты-жөні белгісіз адамдар болды. Аталған топ Аязбаевтың ауылында бірнеше күн болған соң Таловка уезінің №8 ауылы арқылы өтіп, Гурьев уезінің Қарасамар болысына қарай бет алады.

1927 жылы 13 шілдеде Калмыковадан құзырлы органдардың жауапты бір қызметкері телеграф арқылы Аманғали Кенжахметов пен Ерғали Аязбаевтың біріккен тобы Қарасамар болысында болып, жолшыбай ауылдардан ат көлік алып, енді қайтадан Шejін немесе Сламихин даласына қарай бет алғанын хабарлаған (БҚОМА. 1-қ. 1-т. 1174-іс. 32-п.).

Аманғали Кенжахметов пен Ерғали Аязбаев Гурьев уезінің Қарасамар болысында болған кезінде 18 адамымен бірге Жартөбе қыстағында тұрған ірі бай Есенияз Шытықовқа барып, одан 3 жақсы жылқы, 120 сом ақша алған.

1927 жылы тамыз айының басында Аманғали Кенжахметов пен Ерғали Аязбаевтың тобы 30 адамға дейін жеткен. УралУРО бастығының мәліметі бойынша олар 10 тамызда Бөкей уезінің Сламихин болысының Балықты ауылдық кеңесіне қарайтын Ереміндер хуторында кооперативті тонап кеткен. Ал тамыздың 11-12 күндері Бітік хуторына келіп, кеңес төрағасы Щурихин мен бұрынғы кеңес төрағасы Кочемасовты өлтірмекші болған (БҚОМА. 1-қ. 1-т. 1174-іс. 37-п.).

1927 жылы қыркүйек айында Аманғали Кенжахметов, әйелімен және тағы 7 адамымен бірге Қарасамаар болысының №6-7 ауылдарына қарай келеді. Олар 7 винтовкамен, 4 наганмен, 2 қылышпен қаруланған, оқ-дәрілері көп болмаған, 11 мінгі аттары болған. Аманғали тобымен жолшыбай Қарасамаар болысының №6 ауылы төрағасының міндетін атқарушы Зиолла Жұбандықовты жол бастаушы ретінде ілестіріп алып, Рахметқали Арыстанғалиевтың үйіне келіп тоқтаған. Содан ол Жұбандықовтан Астрахань және Самара губернияларына баруға рұқсат беретін мөр басылған екі куәлік жаздыртып алады. Одан кейін Аманғали тобымен бірге батыс беттегі Сапарғали Мамедәлиевтың ауылына келіп тынығып алып, Глиненск болысы бағытына қарай қозғалады.

1927 жылы қазан айының басында құрамында 7 адам бар аталған топ Бөкей уезінің Глиненск болысы аумағында болып, екіге бөлініп кетеді. Аманғали Кенжахметов 2 адамымен Азғыр ауданына қарай бағыт алса, ал Нұғыман Досқалиев бастаған топты 5 қазан күні Таловкі поселкесінің шығысында 20 верст жердегі Өзен бойында қуғыншы отряд талқандайды. Нұғыман Досқалиев пен Сүйініш Мырзағалиев өлтіріліп, олардан 2 винтовка, 1 қылыш және 100 дана патрон алынған, ал қалғандары Елеусін Нұрғалиев пен Әбдірахман Темірханов өз еріктерімен беріледі, оларда 2 винтовка, 1 револьвер, 50 дана патрон болған (БҚОМА. 1-қ. 1-т. 1174-іс. 39-п.). Бұлардан басқа қуғыншы отрядтың қолынан 17 қыркүйекте Тілеп Мұсалиев қаза тапқан, 5 қазанда билік өкілдеріне берілгендер ішінде Бөлекбай Даулетжанов та болған (БҚОМА. 300-қ. 1-т. 49-іс. 163-п.).

1928 жылы 10 қаңтарда Аманғали Кенжахметов Тайыр Тілековпен бірге Сарытөбе болысының Айбас ауылы аумағында болады және сол күні олардың көзін жою мақсатында өзінің еріктілер отрядындағы 7 қарулы адамымен Жанғожин шыққан. 11 қаңтар күні күндізгі сағат 10-ның шамасында Жанғожинның отряды Бөкей уезі Жаңақала ауданының Үштаған елді мекеніне жақын жердегі Есергеновтың ауылында Аманғалилармен ұшырасады (БҚОМА. 300-қ. 1-т. 49-іс. 173-п.). Архив дерегінде Есергеновтың ауылы деп көрсетілгенімен, Ләтифолла Қапашевтың зерттеу еңбегінде оқиға Есіркеп Құлмановтың қыстауында болғаны айтылған (Қапашев, 2004: 199).

Жанғожин өзінің отрядын екі топқа бөліп, Аманғали мен Тайыр жасырынған қыстаудың екі жағынан қоршауға алады, оңтүстік жақтағы топ үйдің терезесіне және байлауда тұрған аттарға оқ атса, екінші топ батыс бетте үйден 30-40 қадам жердегі қақпаның тасасында отырады. Қыстау үйдің терезелеріне оқ атылған соң Тайыр Тілеков іштен шауып шығады да, үйдің

төбесіне мініп алып оң жақтағы қуғыншыларға қарай оқ атады, ал осы кезде оны қақпаның артында отырған топтағы қуғыншылардың бірі атып өлтіреді. Бұған дейін қыстау үйдің терезесінен оқ атып тұрған Аманғали Кенжахметов Тайырға оқ тигенін байқаған бойда сыртқа шауып шығып, байлаулы тұрған жаралы атына жармасып мінеді, алайда оның мінген аты сол жерде құлап өледі. Аманғали жаяу қалғанымен Жанғожин бастаған отрядтың адамдарымен жанын салып жүріп атысады, өз еркімен берілу туралы ұсыныс болғанымен атысты тоқтатпайды, ақырында есіл ер қуғыншы отрядтың қолынан қаза табады. Сөйтіп, құзырлы органдар Аманғали Кенжахметовтың тобын толықтай жойылды деп есептейді (БҚОМА. 300-қ. 1-т. 49-іс. 173-п.).

1928 жылы 11 қаңтарда Ерғали Аязбаев Ғұсман Бияқаевпен бірге Бостандық ауылында болған кезінде милиция бастығы Әліпқали Мұқышев отрядымен келіп атыс болады. Сосын Әліпқали Мұқышев Ерғали Аязбаевпен келіссөз жүргізеді. Олар екеуара біраз сөйлесіп, Ерғали жеті күннен кейін өз еркімен берілетінін айтып, қазір отрядыңды алып кет, - дейді. Осы уағдаластықтың негізінде артынан Ерғали Аязбаев тобымен бірге қару-жарақтарын тастап, билік өкілдеріне беріледі (Қапашев, 2007: 50).

Аманғали Кенжахметов пен Ерғали Аязбаевтың ісіне қатысты тұтқынға алынған адамдар Оралдың тергеу изоляторында бір жыл отырады. 1929 жылдың 14 қаңтарында ҚК 59/3 бабы бойынша бандитизмге айыпталған Ерғали Аязбаевқа және басқаларына, барлығы 40 адамға үкім шыққан. Ерғали Аязбаев, Ғұсман Бияқаев, Абдолла Меңдіғазиев, Жұмабай Ерғалиев, Темірболат Дәулетжанов, Ахмет Ерғалиев, Ғұсман Қапанов, Бөлекбай Мұхамедияров, Аман Темірәлиев, Елеусін Нұрғалиев, Мұхамғали Бұрханов – ату жазасына кесілген, Қабай Мұхаметжанов, Қадыр Әубәкіров, Тоқай Әубәкіров, Ғизат Мұхаметқалиев, Макар Төрешев, Дүйсенғали Әбуғалиев – 10 жыл мерзімге концлагерге қамалған, Абдрахман Теміржанов, Қажиахмет Сариев, Бисен Жұмағалиев, Сейтбаттал Есениязов, Яуда Бишіков, Хамит Лезов, Үмбетқали Кенжахметов, Сүндетқали Кенжахметов, Мұхсина Кенжахметова, Бисенғали Жұрымбаев, Сафа Валиниязов, Рамазан Әубәкіров, Иманғали Қарабалаев, Ахунғали Қарабалаев, Өтебай Қамешов – 5 жыл мерзімге концлагерге қамалған, Махмұт Лезов, Рахай Жұмабаев, Абдрахман Жүсіпов – 3 жыл мерзімге концлагерге қамалған, Сүндет Таутекенов, Қарабай Байтекешев, Сейтмырза Байымбетов, Демеу Нарбаев – 3 жылға Сібірге жер аударылған, Қасым Тоқтамысовты қайта тергеу қарастырылған. 1929 жылы 7 ақпанда ату жазасына кесілген азаматтардың үкімі орындалған (Қапашев, 2007: 54).

Қарсыласу қозғалысының тағы бір қаһарманы – Құныскерей Қожахметов. Құныскерей өзі сияқты «банды» атанып, қудалауға түскен басқаларына қарағанда кеңес өкіметінің органдарына ұстатпай, өмірін сақтап, елден жырақта болса да, бостандықта ғұмыр кешкен бірден бір қайсар тұлға. Оның батырлығы мен мергендігі халық арасында аңыз болып тарады. Дегенмен Құныскерейдің де қасіреті жетерлік, осы күрес жолында әкесі өлді, әйелі, бала-

шағасы тоз-тоз болып кетті, кейін олар да билік тарапынан қудалауға, өмір бойына шетқақпайлатуға ұшырады (Әлімгереев, 2018: 160).

Құныскерей Қожахметов туралы деректер Орал губерниясының құзырлы органдарының ақпарларында 1926 жылдан бастап айтылады. Онда Құныскерей Қожахметовтың құрамында аты-жөндері әлі белгісіз екі туысы және Орал губизоляторынан қашып шығып қосылған Демеу Құттығұлов бар, барлығы 4 адамнан құралған тобы Жымпиты уезінің Ащысай, Индер, Байғұтты болыстарының, Гурьев уезінің Қызылқоға болысының жерлерінде қашып жүргені, негізгі паналайтын тұрақтары Жымпиты уезінің Қарақұл болысының №4 ауылында Тайсойған құмында екені, топ мүшелерінің қысқа мылтықтармен, Наган револьверімен, жеткілікті деңгейде оқ-дәрімен қаруланғандары жазылған (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 566-іс. 363-п.).

ОГПУ-дың 1926 жылғы наурыз-мамыр айларындағы ақпарларында Демеу Құттығұловтың атыс кезінде өлгенін, Құныскерейдің тобына Қызылқоға, Қарақұл болысының Қожбан Наурызбаев, Иманғали Дүйсеналиев, Мұсағали Сүлейменов сияқты азаматтары кіргенін, олардың билік органдарына ұстатпай жүргендерін, Құныскерейдің ауылдың шетіндегі жер үйін бір батырақ пен әйелі кезектесіп күзететіндерін, жергілікті тұрғын халықтың оны ұстап беруге көмек етпей отырғандарын атап көрсеткен. 1926 жылдың соңында Құныскерей Қожахметов тобының 8 адамға жеткені, әкесі Қожахметтің, туған інісі Жәрдемнің бірге жүргені айтылған (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 566-іс. 385, 407, 470-пп.).

ОГПУ-дың бұдан кейінгі жылдардағы ақпарларында Құныскерейдің серіктерімен бірге Адай уезінің жағына кеткені, бірде Жымпиты, Тайпак, Қаратөбе, Тайсойғанның төңіректерінде жүргені, одан Ақтөбенің Қобда жеріне дейін барғаны тайға таңба басқандай жазылған. Бұл архив құжаттары Орал, Ақтөбе қалаларындағы архивтерде сақтаулы тұр (БҚОМА. 24-қ. 4-т. 566-іс. 624-п.).

1929-1930 жылдары Құныскерейдің маңына кеңес өкіметінің ұжымдастыру саясатына наразылық білдіріп қашып жүрген байлар топтасқан. 1930-1931 жылдары олардың алды ұсталып Оралдың тергеу изоляторына камалған. Ал Құныскерей Қожахметовке қатысты соңғы бір архив дерегінде 1930 жылы 26 маусымда мылтықпен және наганмен қаруланған Құныскерей қасындағы бір адамымен бірге Ақтөбе округінің Шыңғырлау ауданының №24 ауылында болғаны жазылған (Бөкей және Орал өңірлеріндегі бандитизм, 2023: 91-181)

1930 жылы шілдедегі әкесінің қазасы, одан кейінгі қуғын-сүргіннің күшеюі Құныскерейдің бастапқыда Башқұртстанға қашуына, одан әрі Новосибирге, 1933-1935 жылдары Қарақалпақстан, Түркіменстан жеріне өтіп кетіп бой тасалауына мәжбүр етті. Ол сол жақта аты-жөнін өзгертіп, Әбілқайыр Жаманов деген атпен 1968 жылға дейін өмір сүрген. Осылайша Құныскерей Қожахметов өзінің күреске толы өмірімен адам баласы үшін бостандық, еркіндік деген құндылықтардың маңыздылығын дәлелдеп кетті (Бөкей және Орал өңірлеріндегі бандитизм, 2023: 14)

Қорытынды. 1920 жылдардағы кеңес өкіметіне қарсы қарсыласу қозғалысы қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының бір бөлшегі болып табылады. Біріншіден, ескі дәстүрлі қоғамдық жүйенің бұзылуы, яғни формациялық құрылыстың күрт ауысуы халықтың наразылығын туғызатыны, қарсы топтардың пайда болатындығы заңды тарихи-әлеуметтік құбылыс деп есептейміз. Сондықтан да Боқай, Ерғали, Аманғали, Құныскерей сынды қазақы салт-санамен еркін өскен, өр тұлғалы азаматтар кеңес өкіметіне мойынсұнбады, жаңа тәртіпке бағынбады.

Екіншіден, барымташылық, құда-жегжаттық, әлеуметтік теңсіздік, ру араздығы, бақталастық секілді мәселелер адамдар арасындағы өкпе-ренішті, жауласушылықты тудырып, ақыр соңында жазықсыз жандардың «банды» атануына алып келгендігін көреміз. ОГПУ-дың жандайшаптарының қазақтың ішіндегі ру аралық шиеленістерді, ағайын арасындағы араздықты өздеріне тиімді пайдаланып, қазақты қазаққа айдап салып отырғандығы байқалады.

Үшіншіден, әрі ең басты фактор, кеңес билігінің өктемдігінде, озбырлығында жатыр. Мәселен, қызыл террормен, бандиттік жолмен билікке келген кеңес үкіметі тып-тыныш отырған елдің шырқын бұзып, өздеріне бағынбаған адамдарды қудалауға ұшыратты. Демек, азаттық үшін күрес кеңес өкіметінің саясатына қарсы бағытталды. Әкімшіл-әміршіл жүйе ешкімді де аямады, құзырлы органдардан қашып жүрген азаматтардың ақырында көзін жойды, соттады, ату жазасына кесті, тіпті тұтастай әулеттердің шаңырағын ортасына түсірді, тоз-тозын шығарды.

Әдебиеттер мен деректер

1. Аннаоразов, 2022 - *Аннаоразов Дж. С. «Басмаческое движение» в Туркменистане – продолжение Гражданской войны 1918-1920 гг.* Научная монография. – Ашхабад, 2022. 327 с.

2. Әлімгереев, 2018 - *Әлімгереев Ө. Құныскерей.* – Атырау: «Атырау-Ақпарат» ЖШС, 2018. – 168 б. БҚОМА – Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві

3. Бөкей және Орал өңірлеріндегі бандитизм, 2023 - *Бөкей және Орал өңірлеріндегі бандитизм. 1921-1931. (ОГПУ хабарламалары бойынша): Құжаттар жинағы/ Құраст. Е.Е.Хайдаров., «DANA орталығы»* – Орал қаласы, «DANA» баспасы, 2023. – 206 б.

4. Ижанов З. Аласапыран: / З.Ижанов. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2017. – 352 б.

5. Кенжалиев, Табылдиев, 1994 - *Кенжалиев И., Табылдиев Н.* Казталовка – байырғы атамекен. - Алматы, Полиграфия, 1994. – 143 б.

6. Кеңестік Қазақстандағы, 2023 - *Кеңестік Қазақстандағы әлеуметтік және этникалық қақтығыстар тарихының тағылымы (1920-1991 жж.).* Ұжымдық монография / Қ.С.Алдажұманов, М.Ш.Қалыбекова, Г.К.Көкебаева,

О.М.Қоңыратбаев, С.М.Борбасов, Е.И.Стамшалов, С.Қ.Шілдебай, А.Қали. – Алматы: «Литер-М» ЖШС, 2023. - 320 б.

7. Қазақ көтерілістері, 2015 – *Қазақ көтерілістері: Энциклопедия* /Бас ред. Ж.Н.Тойбаева. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2015. 616 б.

8. Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы, 2011 - *Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы. Созақ көтерілісі. Жарылқасын Боранбай.* – Алматы: АО «Астана полиграфия», 2011. Т 21. -336 б.

9. Қазақстандағы ұлттық, 2020 - *Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті сақтау мен нығайту ауқымындағы ұлт-азаттық қозғалыстар: ұжымдық монография* (С.Ф.Мәжитов, Г.К.Көкебаева, О.Х.Мұхатова және т.б.). / Редакциясын басқарған З.Е.Қабылдинов. – Алматы: «Базарбаева» ЖК, 2020. – 686 б.

10. Қапашев, 2004 - *Қапашев Л.* «Банды» Аманғали ісі (Аңыз бен ақиқат). – Алматы: «Арыс» баспасы, 2004. – 248 б.

11. Қапашев, 2007 - *Қапашев Л.* Мінгені Ерғалидың Шайтанқара. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 148 б.

12. Қозыбаев, 2013 – *Қозыбаев М.* Шығармалары. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2013. Т.3. – 328 б.

13. Половецкий, Ченцов, 2020 - *Половецкий С.Д., Ченцов А.С.* Деятельность органов и войск ВЧК – ОГПУ – НКВД СССР по борьбе с бандитизмом на Северном Кавказе (1920 – июнь 1941 г.) [Электронный ресурс]: монография. – СПб.: Научное издательство «Лань», 2020.–148с.–URL: <https://publishing.intelgr.com/archive/deyatelnost-organov-i-voysk.pdf>.

14. Хасанов, 2017 - *Хасанов Қ.* Құныскерей Қожахметов. – Орал: Шұғыла принт баспасы, 2017. – 100 б.

15. Хошимов және басқалары, 2016 – *Хошимов С., Иминов Ж., Тураходжаев С.* Политические репрессии в Узбекистане в 20-30-х годах XX века. // Наука и современность, 2016. С. 100-108.

References

1. Annaorazov, 2022 - *Annaorazov Dzh. S.* «Basmacheskoe dvizhenie» v Turkmenistane – prodolzhenie Grazhdanskoi voiny 1918-1920 gg. [The “Basmachi movement” in Turkmenistan is a continuation of the Civil War of 1918-1920]. Nauchnaya monografiya. – Ashkhabad, 2022. 327 p. (in Russ.).

2. Alimgereev, 2018 - *Alimgereev U.* Kunyskerey. [Kunyskerey]. – Atyrau: «Atyrau-Akparat», 2018. – 168 p. (in Kaz.).

3. Bokei zhane Oral onirlerindegi banditizm, 2023 - *Bokei zhane Oral onirlerindegi banditizm. 1921-1931. (OGPU khabarlamalary boiynsha)* [Banditry in Bokei and Ural regions. 1921-1931. (according to OGPU reports)]: Kuzhattar zhinagy /Kurast. E.E.Khaidarov., «DANA ortalagy» - Oral kalasy, «DANA» baspasy, 2023. – 206 p. (in Kaz.).

4. Izhanov Z. Alasapyran [Confused]: / Z.Izhanov. – Almaty: «Olke» baspasy, 2017. – 352 p. (in Kaz.).

5. Kenzhaliev, Tabyldiev, 1994 - *Kenzhaliev I., Tabyldiev N. Kaztalovka – baiyrgy atameken* [Kaztalovka is an indigenous homeland]. - Almaty, Poligrafiya, 1994. - 143 p. (in Kaz.).
6. Kenestik Kazakstandagy, 2023 - *Kenestik Kazakstandagy aleumettik zhane ethnical kaktygystar tarikhynyn tagylymy (1920-1991.)* [Lessons from the history of social and ethnic conflicts in Soviet Kazakhstan (1920-1991)]. Uzhyndyk monografiya / K.S.Aldazhumanov, M.Sh.Kalybekova, G.K.Kokebaeva, O.M.Konyratbaev, S.M.Borbasov, E. I. Stamshalov, S. K. Shildebay, A. Kali. – Almaty: «Liter-M», 2023. - 320 p. (in Kaz.).
7. Kazakh koterilisteri, 2015 – *Kazakh koterilisteri*. [Kazakh uprisings]: Encyclopedia /Bas red. Zh.N.Toibaeva. – Almaty: «Kazakh Encyclopedia», 2015. 616 p. (in Kaz.).
8. Kazakh ult-azattyk kozgalysy, 2011 - *Kazakh ult-azattyk kozgalysy*. Sozak koterilisi. [Kazakh National Liberation Movement. Sozak uprising]. Zharylkasyn Boranbai. – Almaty: AO «Astana poligrafiya», 2011. Vol.21. -336 p. (in Kaz.).
9. Kazakstandagi ulttyk, 2020 - *Kazakstandagi ulttyk biregeylikti saktau men nygaytu aukymyndagy ult-azattyk kozgalystar: uzhyndyk monografiya* [National liberation movements in the scope of preservation and strengthening of national identity in Kazakhstan: collective monograph] (S.F.Mazhitov, G.K.Kokebaeva, O.Kh.Muhatova zhane t.b.). / Editorial son baskargan Z.E.kabyldinov. – Almaty: «Bazarbayeva», 2020. – 686 p. (in Kaz.).
10. Kapashev, 2004 - *Kapashev L. «Bandy» Amangali isi* (Anyz ben akikat). [«Bandy» Amangali case (Legend and truth)]. – Almaty: «Arys» baspasy, 2004. – 248 p. (in Kaz.).
11. Kapashev, 2007 - *Kapashev L. Mingeni Ergalidyn Shaitankara*. [Ergali's Shaitankara is riding]. – Almaty: «Arys» baspasy, 2007. – 148 p. (in Kaz.).
12. Kozybayev, 2013 - *Kozybayev M. Shygarmalary*. [Works]. - Almaty: «Kazakh Encyclopedia», 2013. Vol.3. - 328 p. (in Kaz.).
13. Polovetskiy, Chencov – 2020 - *Polovetskiy S.D., Chencov A.S. Deyatelnost organov i voisk VCHK – OGPU – NKVD SSSR po borbe s banditizmom na Severnom Kavkaze (1920 – June 1941 g.)* [Activities of the bodies and troops of the Cheka - OGPU - NKVD of the USSR in the fight against banditry in the North Caucasus (1920 - June 1941)]. [Elektronnyj resurs]: monografiya. – SPb.: Naukoemkie tekhnologii, 2020.–148 p. –URL: <https://publishing.intelgr.com/archive/deyatelnost-organov-i-voysk.pdf>. (in Russ.).
14. SAWKR – State archive of West Kazakhstan region Khasanov, 2017 - *Khasanov K. Kunyskerey Kozhakhmetov*. [Kunyskerey Kozhakhmetov]. – Oral: Shugyla print baspasy, 2017. – 100 p. (in Kaz.).
15. Hoshimov zhane baskalary, 2016 – Hoshimov S., Iminov Zh., Turahodzhaev S. Politicheskie repressii v Uzbekistane v 20-30-h godah XX veka. [Political repressions in Uzbekistan in the 20-30s of the twentieth century] // Nauka i sovremennost, 2016. Pp. 100-108.